

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Педагогічний факультет

Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Дипломна робота магістра

з теми: **«Технологія формування екологічних знань у дітей старшого дошкільного віку»**

Виконала: студентка II курсу
магістратури
групи DO1-M18z
Спеціальності 012 Дошкільна освіта
Гудзь Катерина Олександрівна

Керівник: **Федорчук В.В.**,
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент: **Бабюк Т.Й.**,
кандидат педагогічних наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні проблеми формування екологічних знань у дітей старшого дошкільного віку	6
1.1 Видатні вітчизняні та зарубіжні педагоги про екологічне виховання дітей дошкільного віку	6
1.2 Сутність поняття «формування екологічних знань у дітей старшого дошкільного віку».....	16
1.3 Аналіз програм з екологічного виховання дошкільників у сучасній системі дошкільної освіти.....	28
1.4 Визначення рівня екологічних знань старших дошкільників.....	35
РОЗДІЛ 2. Експериментальна технологія формування екологічних знань у дітей старшого дошкільного віку	43
2.1 Роль вихователя у формуванні екологічних знань у дітей старшого дошкільного віку.....	43
2.2 Особливості ознайомлення з екологічними поняттями дітей старшого дошкільного віку засобами ігрових технологій.....	56
2.3 Результати експериментального дослідження.....	75
ВИСНОВКИ	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	84
ДОДАТКИ	94

ВСТУП

Проблема взаємозв'язку людини з природою не нова, вона мала місце завжди. Але зараз, в даний час, екологічна проблема взаємодії людини і природи, а також вплив людського суспільства на навколишнє середовище стала дуже гострою і прийняла величезні масштаби. Планету може врятувати лише діяльність людей, що здійснюється на основі глибокого розуміння законів природи, врахування численних взаємодій в природних угрупованнях, усвідомлення того, що людина – це всього лише частина природи. Це означає, що екологічна проблема постає сьогодні не тільки як проблема збереження навколишнього середовища від забруднення та інших негативних впливів господарської діяльності людини на Землі. Вона виростає в проблему запобігання стихійного впливу людей на природу, в свідомої, цілеспрямованої, планомірної взаємодії з нею. Така взаємодію можна здійснити за наявності в кожній людини достатнього рівня екологічної культури, екологічної компетентності, формування яких починається з дитинства і продовжується все життя.

Заклад дошкільної освіти вже сьогодні покликаний виявити наполегливість у вихованні нового покоління, якому властиве особливе бачення світу як об'єкта його постійної турботи. Формування екологічної компетентності – найважливіше завдання закладу дошкільної освіти в даний час.

Наукові підходи до екологічного виховання в сучасних умовах розроблені в дослідженнях А. Захлебного, І. Зверева, І. Суравегіної, які визначили мету, принципи, завдання і зміст екологічної освіти та виховання. Концептуальні положення екологічного напрямку педагогіки стосовно окремих навчальних предметів, позанавчальної діяльності, вікових груп та інших специфічних факторів уточнювались в Україні у дослідженнях Н. Лисенко, І. Мельник, З. Плохій, Н. Пустовіт, Г. Тарасенко, Д. Струннікової та багатьох інших вчених.

Аналізуючи стан екологічного виховання у закладі дошкільної освіти, дослідники зазначають, що воно переважно спрямоване на інтелектуальний

розвиток і меншою мірою торкається емоційно-чуттєвої сфери особистості. Водночас дотримання єдності впливу на інтелектуальну, емоційно-чуттєву, діяльнісну сфери особистості має принципово важливе значення і визначає ефективність екологічного виховання. Психологічний аспект досліджуваної проблеми відображений у працях Б. Ананьєва, Л. Виготського, О. Запорожця, О. Леонтєва. У наукових працях Л. Артемової, А. Богуш, О. Кононко, В. Котирло, Т. Поніманської, Н. Яришевої підкреслюється особлива чутливість дошкільників до впливів довкілля, різноманітних емоційно-образних стимулів, їх емоційна реакція на безпосередні враження.

Враховуючи актуальність проблеми, її часткову розробленість в теорії та практиці дошкільного виховання, було визначено тему магістерського дослідження: **“Технологія формування екологічних знань у дітей старшого дошкільного віку”**.

Об’єкт дослідження – процес екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – технологія формування екологічних знань у дітей старшого дошкільного віку.

Мета дослідження – науково обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити технологію формування екологічних знань у дітей старшого дошкільного віку засобами дидактичних ігор.

У відповідності з метою і гіпотезою визначені **завдання дослідження**:

1. Здійснити аналіз науково-методичної та психолого-педагогічної літератури з проблеми екологічного виховання дошкільників.
2. Розробити технологію формування екологічних знань у дітей старшого дошкільного віку засобами різних видів діяльності дітей старшого дошкільного віку у природі.
3. Дослідити ефективність технології формування екологічних знань у дітей старшого дошкільного віку.

Методологічну основу дослідження складають загальнофілософські положення про цілісність природи, єдність природи і суспільства, про

необхідність гармонізації та гуманізації взаємовідносин суспільства з природою, про виховну і розвиваючу функції природи, закономірності психічного розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Методи дослідження

1. Аналіз наукової, методичної літератури, наукових статей, фахових періодичних видань, вивчення передового педагогічного досвіду.
2. Спостереження та аналіз різних видів діяльності дітей, анкетування, індивідуальні бесіди, діагностичні методики.
3. Педагогічний експеримент.
4. Математична обробка отриманих експериментальних даних.

Практичне значення одержаних результатів визначають: конкретні засоби формування екологічних знань у дітей старшого дошкільного віку; методика визначення сформованості екологічних знань у дітей старшого дошкільного віку. Розроблені методичні рекомендації можуть бути використані у практиці роботи закладів дошкільної освіти, у організації спільної освітньо-виховної роботи закладів дошкільної освіти з сім'єю.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження розглядалися й обговорювалися на засіданнях студентського наукового гуртка „Екологічне виховання дітей дошкільного віку”. За результатами дослідження здійснено доповіді на конференціях різного рівня: Всеукраїнська науково-практична конференція «Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії педагога з дитиною» (м. Кам'янець-Подільський, 2018), наукова конференція студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2017-2018 навчальному році, м. Кам'янець-Подільський).

Основні положення дослідження висвітлені у двох статтях.

Базою дослідження був заклад дошкільної освіти «Сонечко» міста Хотин Чернівецької області. В експерименті брало участь 28 дітей старшого дошкільного віку (13 – експериментальної, та 15 – контрольної групи).

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

ВИСНОВКИ

Багатий і різноманітний світ природи, але інтенсивна господарська діяльність людини безпосередньо вносить у нього зміни, порушуючи екологічну рівновагу навколишнього середовища. Тому так важливо постійно піклуватися про її охорону.

Екологічна освіта та виховання - одне із актуальних завдань сьогодення і шляхи його вирішення слід шукати негайно. Екологічне виховання передбачає перш за все, формування у дитини емоційного, бережливого ставлення до об'єктів природи, здатності бачити їх красу, а не детальні біологічні знання особливостей кожного виду рослин і тварин. У закладі дошкільної освіти формуються перші уявлення про навколишній світ, про живу і неживу природу, про ставлення до природи, що виявляється у конкретній поведінці на емоційному рівні.

Завдання екологічного виховання – сприяти накопиченню екологічних знань, виховувати любов до природи, прагнення берегти, примножувати її, формувати вміння і навички діяльності в природі.

Становлення і формування екологічної культури дошкільнят стає основою знань про морально – етичні норми та правила і робить їх основним регулятором поведінки. Екологічне виховання – це екологія особистості, свідомості, душі, культури. Від рівня екологічного мислення людини значною мірою залежить загальний стан природного середовища. У дошкільників також мають бути сформовані уявлення про те, що доки на землі цвітуть сади, співатимуть птахи, тектимуть ріки, наше життя триватиме.

Багато дидактичних ігор спрямовані на узагальнення знань їх систематизацію. Такі ігри дуже зручно використовувати для діагностики засвоєння дітьми знань про природу. У процесі дидактичних ігор у дітей виховується вміння уважно слухати і відповідати на запитання, самостійно розв'язувати поставлене завдання, пригадувати, думати, утримуватись від

бажання щось сказати, коли правила гри цього не дозволяють. Все це сприяє розвитку вольових процесів, мови, мислення, уваги, пам'яті .

Як показала дослідно-експериментальна робота, то дидактичні ігри насправді позитивно впливають на формування знань та сприймання екологічних понять, на формування дбайливого ставлення до оточуючого середовища, допомагають краще його розуміти.

Результати підсумкового контрольного експерименту свідчать про те, що у контрольній групі показники майже не змінилися. До експерименту рівень екологічного виховання дітей дошкільного віку в контрольній групі «Ромашка» був наступний: високий рівень мали 4 особи (26,7%), середній – 8 осіб (53,3%), низький – 3 особи (20%), а в експериментальній групі «Барвінок» високий рівень мали 2 особи (15,4%), середній – 6 осіб (54,1%), низький – 5 осіб (38,5%). Після експерименту рівень сформованості екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку в контрольній групі став таким: високий рівень мала 1 особа (6,7%), середній – 10 осіб (66,7%), низький – 4 особи (26,7%), а в експериментальній групі високий рівень мали 4 особи (30,8%), середній – 7 осіб (53,8,1%), низький – 2 осіб (15,4%).

Таким чином, в екологічному вихованні дошкільників необхідно відмовитися від багатьох стереотипів, які були сформовані в попередні роки. Природа не повинна розглядатися лише з утилітарної точки зору. Перш за все, необхідно показати дітям її унікальність, красу і універсальність (природа – середовище життя всіх істот, включаючи людину; об'єкт пізнання, задоволення її етичних і естетичних потреб; і лише потім – об'єкт людського споживання). Ми повинні охороняти природу не лише тому, що вона нам щось дає, а й тому, що вона самоцінна. Тобто девізом в роботі з дітьми повинно стати: «Не зламай – якщо можна, не рубай – якщо можна, пожалій – ти це можеш»

Сьогодні можна стверджувати: екологічне світорозуміння формується в процесі засвоєння екологічної культури суспільства, яка відображує досвід взаємодії людини і природи. Засвоюючи елементи екологічної культури, особистість стає екологічно вихованою. Це нова якість особистості, яка

виявляється в системі особистісних утворень, у свідомості, діяльності, в емоціях і почуттях.

Настав час, коли основну мету екологічної освіти слід вбачати у сприянні формуванню доцільної культури поведінки в довіллі і громадської відповідальності за його збереження, а також уміння приймати правильні рішення і вирішувати екологічні проблеми

Отже, формування екологічної відповідальності у дошкільників це передусім навчання екологічній культурі, яку ми визначаємо як форму адаптації етносу до природних умов творення свого довілля. Таким чином, екологічна освіта – це безперервний процес засвоєння цінностей і понять, що спрямовані на формування умінь, які необхідні для усвідомлення і оцінки взаємозв'язків між людьми, їхньою культурою і довіллям. Вона передбачає формування умінь приймати екологічно відповідальні рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. В. Актуальні проблеми українського національного дошкілля. Івано-Франківськ: Плай, 1995. 242 с.
2. Артемова Л. В. Національний дитячий садок на Україні // Дошк. виховання. 1991. № 6. С. 11.
3. Артемова Л. В. Дитячий садок. Програма з українознавства // Розкажіть онуку. 1998. (№ 16). С. 9.
4. Барабаш О. Духовна культура дошкільників : Проблеми виховання засобами української етнокультури // Дошкільне виховання. 2004. № 2. С. 11.
5. Берека А. Д. Україна : природа і людина (історичний аспект) / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. К., 2001. 259 с.
6. Беленька Г. Казка в екологічному вихованні дітей // Дитячий садок. Січень, 2006. С. 10.
7. Бичко І. Українська ментальність і проблеми гуманітаризації національної вищої освіти //Розбудова держави. 2013. №3. С. 59.
8. Білан О. Екологічне виховання дітей дошкільного віку. Львів : Каменяр, 1996. 71 с.
9. Благослови мати! Колискові пісні, забавлянки, веснянки, заклички та примовки, колядки та щедрівки, скоромовки, лічилки, загадки, коломийки / [упорядник Бойко І. Т.]. Київ : Веселка, 2001. 298 с.
10. Богущ А. М. Народознавча обізнаність дітей дошкільного віку // Наукові записки Рівненського педінституту. 2009. №5. С. 8-11
11. Богущ А. М. Принципи народознавчої педагогіки // Педагогіка і психологія. 2004. № 2. С. 35.
12. Богущ А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному навчальному закладі : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1994. 398 с.

13. Бойко А. М. Педагогіка. Інтегрований курс теорії та історії педагогіки За редакцією А. М. Бойко : навч.-метод. посіб. для закладів педагогічної освіти. Київ-Полтава, 2012. С. 66.
14. Борисенко В. І. Традиції і життєдіяльність етносу : на матеріалах святково-обрядової культури українців : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Унісерв, 2000. 191с.
15. Вашак О. О. Специфіка підготовки майбутніх вихователів до екологічного виховання дошкільників на засадах етнопедагогіки // Педагогічні науки : зб. наук, праць Полт. держ. пед. ун-ту імені В.Г. Короленка. Полтава, 2018. Вип. 2. С. 49-54.
16. Вашак О. О. Екологічне виховання дошкільників на засадах етнопедагогіки : навч.-метод. посіб. для студентів спеціальності 7.010101 «Дошкільна освіта», вихователів, методистів та завідувачів дошкільних навчальних закладів. Полтава, 2016. 120с.
17. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал. Полтава : ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. 191 с.
18. Верховинець В. М. Весняночка. Ігри з піснями для дітей дошкільною віку та молодшого шкільного віку. / За ред. В. М. Верховинця. 3-є вид., переробл. та доповн. Київ : Музична Україна, 1993. 341 с.
19. Видолюб Н. О. Педагогіка та екологія. Природовідповідність у народній педагогіці та екологія як наука, як проблема і як предмет викладання у сучасній школі // Практична психологія та соціальна робота. 2009. № 8. С. 40.
20. Висоцька О. Є. Моральні цінності як основа взаємодії суспільства і природи : автореф. дисертації кандидата філософських наук: спец 09.00.03. «Історія філософії». Харків, 2003. 18 с.
21. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич : Коло, 2003. 372 с..

22. Гаврилюк Е. Є. Рослинна символіка в контексті української календарної обрядовості: проблеми семантико-функціонального аспекту : автореф. дисертації кандидата філософських наук: 09.00.03. «Історія філософії» Київський національний ун-т імені Т. Г Шевченка. Київ, 1999. 18 с.
23. Галузинський Б. М., Євтух М. Б. Педагогіка : теорія та історія : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1995. 237 с.
24. Герцен Л. Дитина в колисці рідного краю : програма та зміст роботи з народознавства в українському дошкільному закладі // Дошкільне виховання. 1995. № 10. С. 18-19.
25. Горленко В. Ф. Народні знання, світоглядні уявлення, вірування, мораль // Культура і побут населення України. Київ, 1991. 197 с.
26. Гураш Л. Виховувати малят на засадах педагогіки С. Русової // Дошкільне виховання. 1998. № 4. С. 22, № 6. С. 10.
27. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від 2 до 7 років. (наук. кер. Проскура О. В., Кочина Л. П., Кузьменко В. У., Кудикіна Н. В.). Київ : Видавництво «Університет», 2010. URL : <https://lib.pedpresa.ua/10786-pidruchnyk-dytyna-programa-vyhovannya-i-navchannya-ditej-vid-2-do-7-rokiv-nauk-ker-proskura-o-v-kochyna-l-p-kuzmenko-v-u-kudykina-n-v.html>.
28. Дитина в дошкільні роки. Програма розвитку, навчання та виховання дітей. 2-ге вид. Запоріжжя : ТОВ «ЛППС» ЛТД, 2004. 268с.
29. Дмитренко М. К. Українська фольклористика: історія, теорія, практика. Київ : Народознавство, 2011. 576 с.
30. Досвід роботи з екологічного виховання дошкільників. Клипка В. Ю. URL : [:https://dnz101.jimdo.com/%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BB%](https://dnz101.jimdo.com/%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BB%)

- D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-
%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82
31. Екологія. Охорона природи : словник-довідник. Київ : Т-во «Знання» 2002. С. 75.
 32. Екологічна мандрівка // Бібліотека вихователя дитячого садка. № 11. 2004. С. 14-16.
 33. Екологія і довкілля // Дитячий садок. 25-26 липня. 2004 С. 7.
 34. Експериментальна діяльність у ДНЗ / Уклад. Л. А. Швайка, І. В. Молодушкіна. Харків : Вид. група "Основа", 2009. 192 с.
 35. Закон України «Про вищу освіту» // Законодавство України про освіту: збірник законів. Київ : Парламентське видавництво, 2002. С. 112-155.
 36. Закон України «Про освіту» // Законодавство України про освіту: збірник законів. Київ : Парламентське видавництво, 2002. С. 3-27.
 37. Запорожец А. В., Эльконин А. Б. Психология личности и деятельности дошкольника / Под ред. А. В. Запорожца, Д. Б. Элькониной. 1965. С. 292.
 38. Зеер Э. Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход. Москва : Московский психолого-педагогический институт, 2005. 217 с.
 39. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії : навч. посіб. для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навчальних закладів. Київ : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. 302 с.
 40. Зятева Л. А. Философско-педагогические воззрения отечественных ученых на проблему экологического воспитания // Педагогика. № 7. 2012. С. 32-33.
 41. Індивідуальний підхід до дитини в процесі її виховання // Дошкільна педагогічна психологія. Київ 1987. С. 146-156.
 42. Иванова А. И. Экологические наблюдения и эксперименты в детском саду : Мир растений. Москва : ТЦ Сфера, 2005. 240 с.

43. Казки, прислів'я і тому подібне, записані в Катеринославі і Харківській губернії І. І. Манжурую. Дніпропетровськ : Січ, 2003. 240 с.
44. Кириченко Т. Із історії національної системи валеологічного виховання українців // Переяславська земля і світ людини : збірник наукових праць / Інститут філософії НАН України; Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет. Київ : Переяслав-Хмельницький, 1998. 239 с.
45. Кисельов М. Екологічна свідомість українців: традиція і сьогодення // Вісник НАН України. 1998. № 7-8. С. 88-90.
46. Козлова С. А. Дошкольная педагогика : учеб. пособ. для студ. сред пед. учеб. Заведений. 4-е изд., стер. Москва : Академия, 2002. 416 с.
47. Концепція дошкільної освіти. Київ : Освіта, 1998. 20 с.
48. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения. Москва : Госпедиздат Мин. Просвещения РСФСР, 1955. С. 65.
49. Коменский Я. А., Локк Дж., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие / [сост. В. М. Кларин., А. Н. Джуринский]. Москва : Педагогика, 1998. 416 с.
50. Коменський Я. А. Материнская школа, или О заботливом воспитании юношества в первые шесть лет. 3 кн. : Коменский Я. А. Материнская школа / Под ред. А. А. Красновского. Москва, 1947. С. 33-92.
51. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : [наук.-метод. посіб. / наук. ред. О. Л. Кононко]. Київ : Вид-во журн. "Дошкільне виховання", 2003. 243 с.
52. Кононенко П. П., Касян Л. Г. «Українотворець» : програма виховання дітей дошкільного віку // Українознавство. 2008, № 2. С. 73.
53. Кононко О. Л. Індивідуальний підхід : суть і шляхи реалізації у вихованні дошкільників. Київ : КМІУВ, 1997. 37 с.

54. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника: автореф. дис. на здбуття наук, ступеня док. пед. наук спец. 19.00.07 «Педагогіка і вікова психологія». Київ, 2001. 37 с.
55. Кононко О. Л. Розвинена особистість як гарант життєвої компетентності // Початкова школа. 2011. № 3. С. 10-15.
56. Концепція позашкільної освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1997. № 7. С. 22-32.
57. Кот Н. Н. Педагогические условия эффективного взаимодействия детского сада и семьи в экологическом воспитании старших дошкольников: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 1993. 163 с.
58. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу. Київ, 1966. 197 с.
59. Кравченко С. М. Екологічна етика і психологія людини. Львів : Світ, 2001. 104 с.
60. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Кондор, 2006. 206 с.
61. Кудикіна Н. В. Ігрова діяльність дітей: теоретичні основи й методика педагогічного керівництва. Вінниця : ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2009. С. 8-21
62. Кузь В. Г. Основи національного виховання. Київ : ІСДО, 1993, 152 с.
63. Крутій К. Освітній простір дошкільного навчального закладу : монографія : у 2-х ч. Запоріжжя : ЛПІС ЛТД, 2009. Частина перша: Концепції, проектування, технології створення. 320 с.
64. Крутій К. Л. Світ неживої природи. Програма та методичні рекомендації. 2-е вид. Запоріжжя : ТОВ „ЛПІС“ ЛТД, 2002. 36 с.
65. Кучерявий В. П. Екологія. Львів : Світ, 2010. С. 10.
66. Лисенко Н. В. Екологічне виховання дітей дошкільного віку. Київ : Освіта, 1993. 142 с.

67. Лисенко Н. В. Використання спостережень в роботі з екологічного виховання дошкільників // Дитячий садок. 2014. № 25-26. С. 10-44.
68. Лисенко Н. В. Теорія і практика екологічної освіти : педагог-дошкільник : навчально-методичний посібник для ВНЗ. Київ : Видавничий Дім „Слово“, 2009. 400с.
69. Лещенко М. П. Щастя дитини – єдине дійсне щастя на землі : До проблеми педагогічної майстерності : навч.-метод. посіб. Київ : АСМІ, 2003. Ч 1,2. С. 121-128, 153, 154, 162.
70. Лисенко Н. В. Екологічне виховання дітей дошкільного віку : навч. посіб. Львів : Світ. 1994. 24 с.
71. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посіб. Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. 2-е вид., випр. і доп. Харків : ОВС, 2002. 400 с.
72. Лохвицька Л. Розвивальне предметне середовище в дошкільних навчальних закладах : навч.-метод. посіб. Київ : Редакція газет з дошкільної та початкової освіти, 2013. 80 с.
73. Львовочкіна А. М. Основи екологічної психології : навч. посіб. Київ : МАУП, 2004. С. 16-27.
74. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 447 с.
75. Люби природу не для себе, люби для неї // Дитячий садок. 2004. № 25-26 лип. С. 5.
76. Люріна Т. І. Психолого-педагогічні та соціально-педагогічні фактори моральної самоактуалізації студентів // Вісник Житомирського державного педагогічного університету. Випуск 42. Педагогічні науки. С. 36-41.
77. Мазоха Д. С. Педагогіка : навч. посіб. Київ, Центр навчальної літератури, 2005. 155 с.
78. Мартинюк Н. Вода і люди // Палітра педагога. № 3. 2012. С. 10-13.

79. Малятко. Програма виховання дітей дошкільного віку. Київ, 1991. 198 с.
80. Мантула Т. І. Наступність у формуванні цілісного сприйняття природи між дошкільною ланкою та початковою ланками освіти: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09. Кіровоград, 2007. 52 с.
81. Маршицька В. В. Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Київ, 2003. 186 с.
82. Машовець М., Газіна І. Не позбавляйте найціннішого! Колискові в житті дитини // Дошкільне виховання. 2005. № 3. С. 18.
83. Мірошніченко О. П. Організація роботи на екологічній стежині. URL : <https://lib.pedpresa.ua/11701-organizatsiya-roboty-na-ekologichnij-stezhyni.html>
84. Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку “Я у світі” / О. Л. Кононко, З. П. Плохій, А. М. Гончаренко. Київ : Світич, 2009. 208 с.
85. Митина Л. М. Личность и профессия : Психологическая поддержка и сопровождение. Москва : Academia, 2005. С. 13-19.
86. Методичні рекомендації до Програми виховання і навчання дітей від двох до семи років “Дитина” / [авт. кол.: Е. В. Белкіна, Н. І. Богданець-Білоskalенко, О. Л. Богініч та ін.; наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк; наук. ред.: Н. В. Кудикіна, В. У. Кузьменко]. 3-тє вид., доопрац. та допов. Київ : Ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. 400 с.
87. Мойсеюк Н. С. Педагогіка : навч. посіб. Київ : КДНК, 2001. 608 с.
88. Ніколаєнко В. М. Екологічне виховання в ДНЗ. 2-6 років. Харків : Вид. група «Основа», 2010. 207 с.
89. Николаева С. Н. Теория и методика экологического образования детей : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва : Академия, 2002. 336 с.

90. Національна доктрина розвитку освіти // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2002. № 2. С. 9-22.
91. Некое А. Н. Екологічна освіта і виховання : географічні і педагогічні основи : дис. ... на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.01. Харків, 1994. 208 с.
92. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. Київ, 1992. С. 23-29.
93. Николаева С. Н. Методика экологического воспитания дошкольников : учеб. пос. [для студ. пед. уч.]. Москва : Академия, 2004. 165 с.
94. Побірченко Н. С., Рогальська Н. В. Використання української етнопедагогіки в дошкільному закладі : навч. посіб. Київ : Науковий світ, 2013. 117 с.
95. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академвидав, 2004. С. 13- 24.
96. Природознавство в Україні до початку ХХ ст. в історичному, культурному та освітньому контекстах / Ю. В. Павленко, С. П. Руда. Київ : Академперіодика, 2001. 420 с.
97. Рыжова Н. А. Не просто сказка : экологические рассказы, сказки и праздники. Москва : Линка-Прес, 2002. 190 с.
98. Рыжова Н. А. Экологическое образование в детском саду : [книга для педагогических дошкольных учреждений, преподавателей, студентов педагогическ. ун-в, кол-ей]. Москва : Издательский дом «Карапуз», 2001. 432 с.
99. Синяк К. М. Мораль та екологія // Трибуна. 1995. № 3-4. С. 38.
100. Скребець В. О. Екологічна психологія // Психолог. № 9. 2006. С. 5-7.
101. Соцька О. Від знань та емоцій до екологодоцільної поведінки // Дошкільне виховання. 2014. № 11. С. 24-27.
102. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. / Вибр. твори : У 5-ти томах. Т. 3. 303 с.

103. Тарасенко Г. Щоб серце відгукнулось на красу : середовищний підхід до організації освітнього процесу // Дошкільне виховання. 2015. № 6. С. 10-15.
104. Шевцова О. А. Організація пізнавальної діяльності в ДНЗ. Харків : Вид. група „Основа“, 2009. С. 183-295.
105. Яришева Н. Ф. Екологічне виховання дошкільників : посібник для вихователів. Київ, 2001. 226 с.
106. Яришева Н. Ф. Методика ознайомлення дітей з природою : навч. посіб. Київ : Вища школа., 1993. 255 с.